

KRETINGOS TARMĖS ĮVARDIS

J. ALEKSANDRAVICIUS

Čia aprašomas Kretingos tarmės įvardis. Jis turi daug būdingų ypatybių, kuriomis skiriasi ne tik nuo kitų tarmių, bet ir nuo lk. (literatūrinės kalbos) įvardžio, pasižymi savitomis formomis. Pažymėtina, kad tarmėje labai gyva ir įvardžių dviskaita. Kadangi tarmės įvardis turi daug ypatybių, skirtingų nuo lk. įvardžių, todėl, aprašant tarmės įvardį, atkreipiamas dėmesys į tų ypatybių skirtumą nuo lk. Straipsnyje nagrinėjami įvardžiai skirstomi reikšminiu principu.

Asmeniniai ir sangražiniai įvardžiai

I ir II asmens įvardžiai linksniuojami taip:

I asmuo

	Vienaskaita	Daugiskaita	Dviskaita
V.	<i>àš</i>	<i>mēs</i>	<i>vėdø ~ vėdu</i> „mudu“
K.	<i>mõnēs ~ mìnēs</i>	<i>mūsa ~ mūso</i>	<i>vėdõms ~ vėdums</i>
N.	<i>mõn ~ mún (mán)</i>	<i>mūms ~ múms</i>	<i>vėdõm ~ vėdum</i>
G.	<i>mõni ~ muni</i>	<i>mõmis ~ mumis</i>	<i>vėdø ~ vėdu</i>
Įn.	<i>mõnẽm ~ muniĩm</i>	<i>mõmis ~ mumis</i>	<i>vėdõm ~ vėdum</i>
Vt.	<i>mõniẽ ~ munẽ(jè)</i>	<i>mõmies ~ mumės(è)</i>	<i>vėdõm ~ vedumĩ</i>

II asmuo

	Vienaskaita	Daugiskaita	Dviskaita
V.	<i>tø ~ tú</i>	<i>jūs - jūs</i>	<i>jõdø - jũdu</i>
K.	<i>tāvēs ~ tāvēs</i>	<i>jūsa ~ jūso</i>	<i>jõdõms ~ jũdums</i>
N.	<i>tāu ~ tāu</i>	<i>jũms ~ jũms</i>	<i>jõdõm ~ jũdum</i>
G.	<i>tāvĩ ~ tavi</i>	<i>jõmis ~ jumis</i>	<i>jõdø ~ jũdu</i>
Įn.	<i>tāvẽm ~ taviĩm</i>	<i>jõmis ~ jumis</i>	<i>jõdõm ~ jũdum</i>
Vt.	<i>tāvĩẽ ~ tavĩ(jè)</i>	<i>jõmies ~ jumės(è)</i>	<i>jõdõm ~ judumĩ</i>

Vn. kilm. lytis *mõnēs ~ mìnēs*, *tāvēs ~ tāvēs*, taip pat ir *sāvēs ~ sāvēs* kirtį turi šaknyje, o ne galūnėje, kaip lk. Lytis *mõnēs* šaknyje turi ne *a*, kaip lk., bet *u*,

tarmėje išvirtusį *o*; vadinasi, tarmėje to žodžio yra kitas šaknies variantas, negu lk. Galūnės raida tokia: *-ens > -ens > -ēs*.

Kai kuriose tarmės vietose *tāves* ir *sāves* sakoma su *e* šaknyje: *tēves ~ tēves, sēves ~ sēves*. Tais atvejais šaknyje *e* kartojasi visuose linksniuose: naud. *tēvēi ~ tēvie, sēvēi ~ sēvie*, gal. *tēvi ~ tevi, sēvi ~ sevi* ir t.t. Formos su *e* šaknyje vartojamos buv. Klaipėdos krašto pasieniu, ir tas lytis turi daugiausia pasienyje gyvenantieji lietuviai, turėjusieji ilgą laiką daug bendra su buv. Klaipėdos kraštu. Reikia pažymėti, kad tų formų vartojimas tarmėje apnykęs.

Vn. naud. tarmėje turi dvejopas lytis; greta *mōn ~ mūn, tāu ~ tūu, sāu ~ sūu* vartojamos ilgesnės lytys, būtent: *mōnēi ~ mūnie, tāvēi ~ tāvie, sāvēi ~ sāvie*. Kaip matome, naud. lytys *mōn ~ mūn* ir *mōnēi ~ mūnie* turi šaknį su *u*; plg. dūnininkų (Pagramantis) vn. kilm. lytį *mūnes*. Latvių augšzemniekų tarmėje taip pat yra lytys su *mun*¹. K. Būga *u* atsiradimą šaknyje aiškina fonetiškai: žemaičių tarp dviejų nosinių priebalsių *a* išvirsta *o(u)*, pvz., *kāmōnīe ~ kamunē* „kamanė“². Tai leidžia daryti prielaidą, kad lytis *mun* tarmės dėsniais gali būti atsiradusi iš *man* (plg. *an ~ on*).

Vn. gal. galūnė *-i*: *mōni ~ muni, tāvi ~ tavi, sāvī ~ savi*. Tą pačią galūnę, tik su daug atviresniu *i*, turi ir dūnininkai žemaičiai (pvz.: *munī*, Pagramantis). Galūnės *i* galėjo atsirasti iš susiaurėjusio *e*, jeigu, žinoma, nėra kilusi iš senovinio ilgojo *(< -in).

Vn. įnag. galūnė *-em ~ -im*: *mōnēm ~ muniīm, tāvēm ~ taviīm, sāvēm ~ saviīm*. Tarmėje paprastai dvibalsis *im* neišvirsta *em*, likdamas sveikas, o šiuo atveju *i > e*. Šią virtimą reikia aiškinti tuo, kad *i > e* dar tada, kai įvardžių galūnė nebuvo sutrumpėjusi, būtent — *manimi, tavimi, savimi*.

Greta tarmėje vartojamos vn. įnag. trumpos lytys, neturinčios galūninio *m*: *mōni ~ muni, tāvi ~ tavi, sāvī ~ savi*. Jos tarmėje sutampa su vn. gal. tokiomis pat lytimis — *mōni ~ muni, tāvi ~ tavi, sāvī ~ savi*.

Vn. vt. galūnė *-ie ~ -ē*: *mōnīe ~ munē(jē), tāvīe ~ tavē(jē), sāvīe ~ savē(jē)*. Galūnė sutampa su *ē* bei *i*-kameniais daiktavardžiais.

Dg. vard. lytis *mēs* turi trumpinę priegaidę. Įdomu pastebėti, kad lk. tas žodis turi tvirtagalę priegaidę. Senovėje buvusį lyties *mēs* trumpumą rodo latvių tarmėse trumpas *e* lytyje *mēs*³. Lytis *jūs ~ jūš* tarmėje turi ilgą *ū* ir tvirtagalę priegaidę.

Dg. kilm. lytys yra *mūsa ~ mūso* ir *jūsa ~ jūso*. Nekirčiuota šių lyčių tarmės galūnė *-a* atliepia lk. *-o* (plg.: *lāuka ~ laūko, māta ~ māto, dērba ~ dirbo*). Iš lk. esančių lyčių mūsų, jūsų galūnės *-u* negalėjo išriedėti tarmės *a*, o tik galėjo *-u* šiuo atveju tikrai sutrumpėti. Šių žodžių dg. kilm. galūnei *a ~ o* tarmėje atsirasti galėjo turėti įtakos vn. kilm. galūnė *a ~ o*, pvz.: *mōna ~ mūno, tāva ~ tāvo, sāva ~ sāvo*.

Dg. naud. nesiskiria nuo lk.: *mūms ~ mūms, jūms ~ jūms*. Senieji raštai rodo, kad jos kilusios iš senovinių *mumus, jumus*. Tarmėje, kaip ir lk., galūnės *u* išnykęs.

¹ Zr. J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, Vilnius, 1957, § 300—302.

² Zr. K. Būga, Kalba ir senovė, Kaunas, 1922, p. 247.

³ Zr. J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, Vilnius, § 305, 1957.

Dg. gal. lytys *mōmis* ~ *mumis*, *jōmis* ~ *jumis* greičiausia yra susidariusios analogiškai pagal tokias pat įnag. lytis. Žemaičių dūnininkų (Pagramantis) gal. lytys yra *mūs*, *jūs*, tačiau greta vartojamos ir *mumis*, *jumis*.

Dg. viet. galūnė *-ies* ~ *-ės*: *mōmies* ~ *mumēs(ė)*, *jōmies* ~ *jumēs(ė)*. Dg. viet. galūnė, kaip ir vn. viet., sutampa su *é-* bei *i-*kamieno daiktavardžių galūne.

Dviskaita tarmėje labai gyva. Visuose dv. linksniuose įvardžio *muđu* šaknis yra ne *mu-*, kaip lk., o *ve-*, būtent: *vėđo* ~ *vėđu*, *vėđe* ~ *vėđi*. Tai senos dviskaitos lytys. Tarmėje retai pasakoma ir, gal būt, iš lk. atėjusios lytys su *mu-*: *mōđo* ~ *mūđu*, *mōđve* ~ *mūđvi* (taip pat *mōđe* ~ *mūđi*). Dv. gal. sutampa su vard. Kilm. vyr. g. *vėđōms* ~ *vėđums*, *jōđōms* ~ *jūđums*, o mot. g. *vėđēms* ~ *vėđims*, *jōđēms* ~ *jūđims*. Naud. ir įnag. vyr. g. *vėđōm* ~ *vėđum*, *jōđōm* ~ *jūđum*, o mot. g. *vėđēm* ~ *vėđim*, *jōđēm* ~ *jūđim*.

Tarmėje iš asmeninių įvardžių (dg. kilm.) daromos įvardžiuotinės lytys, pvz.: *mūsasis* ~ *mūsasis*, *jūsasis* ~ *jūsasis*. Jos yra linksniuojamos ir vartojamos dažniausiai daiktavardžio reikšme, pvz.: *mūsasis sluopāva sluopāva e-nūmerę* ~ *mūsasis slopāvo slopāvo ir nūmirė* „mūsų žmogus (šeimos narys) slopo slopo ir mirė“, *jūsasis ī dėdlē lietōs* ~ *jūsasis yr didliai lētūs* „jūsų vyras ir pān. yra labai lėtas“.

Įvardžių III asmuo

Tarmėje III asmens įvardžius „jis“, „ji“ atstoja *ana-* šaknies įvardžiai: vyr. g. *ōns* ~ *añs*, o mot. g. *ānā* ~ *anā*. Linksniuojami parodomųjų įvardžių galūnėmis (kaip *tās*, *tā*). Visuose linksniuose yra galūninis kirčiavimas; vyr. g. vn. vard. lytis *ōns* atsiradusi, iškritus galūnės trumpajam *a*: *anās* > *añs* > *ōns*; plg. dūnininkų (Pagramantis) *añs*.

Pažymėtina, kad tarmė skiria vn. gal. vyr. ir mot. giminę, pvz.: vyr. g. *ānū*, o mot. g. *ānō* (Kretinga, Jokūbavas). Kitose tarmės vietose yra ir kitokių vn. gal galūnių, pvz.: vyr. g. *ānōu* ~ *anā* (Žibininkai, Palanga, Darbėnai, Laukžemė) ir *ānōn* ~ *anañ* (Kartena, Budriai). Aprašomojoje tarmėje yra skirtingos ir dg. kilm. lytys: vyr. ir mot. g. *ānū* ~ *anū* (Kretinga, Darbėnai, Žibininkai, Palanga, Jokūbavas) ir *ānūm* ~ *anūm* (Kartena, Budriai).

Dg. naud. turi lytis: *anēms* ~ *aniems*; rečiau vartojamos lytys su galūne *-ims*, daugiausia rytiniu aprašomosios tarmės ploto paribiu (Budriai): *anims* ~ *anims*.

Savybiniai įvardžiai

Savybinių įvardžių *mānas*, *tāvas* tarmėje vartojamos tik kilm. lytys: *mōna* ~ *mūno*, *tāva* ~ *tāvo*. Įvardžio *sāvas* vartojama ir vardininko lytis: *sāvs* ~ *sāvas*. Savybinių įvardžių *manas*, *tavas*, *savas* tarmėje vartojamos įvardžiuotinės lytys: *mōnāsis* ~ *mūnasis*, *tāvāsis* ~ *tāvasis*, *sāvāsis* ~ *sāvasis*. Jie turi visus skaičius ir linksnius. Linksniuojami abiejų giminių įvardžiuotinių būdvardžių galūnėmis. Daugiskaitoje vietoj savybinių įvardžių *manas*, *tavas* arba *mano*, *tavo* vartojamos asmeninių įvardžių dg. kilm. lytys: *mūsa vāks* ~ *mūso vaikas*, *jūsa dōktie* ~ *jūso dukte*, kurios turi ir įvardžiuotines formas.

Parodomieji įvardžiai

Įvardis *tas* linksniuojamas taip:

	Vienaskaita	Daugiskaita	Dviskaita
V.	<i>tàs</i>	<i>tēi ~ tiē</i>	<i>tūdu̯p ~ tu̯du</i>
K.	<i>tūo ~ tō</i>	<i>tū ~ tū</i>	<i>tūdu̯p̄ms ~ tu̯du̯p̄ms</i>
N.	<i>tām ~ tám</i>	<i>tēms ~ tiems</i>	<i>tūdu̯p̄m̄ ~ tu̯du̯p̄m̄</i>
G.	<i>tū ~ tū</i>	<i>tūs „tuos“</i>	<i>tūdu̯p̄ ~ tu̯du̯</i>
Įn.	<i>tū̄ ~ tū</i>	<i>tās ~ tais</i>	<i>tūdu̯p̄m̄ ~ tu̯du̯m̄</i>
Vt.	<i>tām ~ tám(è)</i>	<i>tūs ~ tūs(è)</i>	<i>tūdu̯p̄m̄ ~ tu̯du̯m̄</i>
	Vienaskaita	Daugiskaita	Dviskaita
V.	<i>tà</i>	<i>tūos ~ tōs</i>	<i>tēidē ~ tiēdi</i>
K.	<i>tūos ~ tōs</i>	<i>tū ~ tū</i>	<i>tēidēp̄ms ~ tiēdip̄ms</i>
N.	<i>tā ~ tái</i>	<i>tūoms ~ tóms</i>	<i>tēidēp̄m̄ ~ tiēdip̄m̄</i>
G.	<i>tū̄ ~ tū̄</i>	<i>tàs</i>	<i>tēidē ~ tiēdi</i>
Įn.	<i>tū̄ ~ tà</i>	<i>tūoms ~ tōms</i>	<i>tēidēp̄m̄ ~ tiēdip̄m̄</i>
Vt.	<i>tūo ~ tō(jè)</i>	<i>tūos ~ tōs(è)</i>	<i>tēidēp̄m̄ ~ tiēdip̄m̄</i>

Vn. vard. *tàs, tà* nesiskiria nuo lk. Įvardžių emfatiškųjų formų (*tasai, šisai* ir kt.) tarmė visai nepažįsta.

Vn. naud. *tām ~ tám, šēm ~ šiám*; dvibalsiai *am* neišvirte *om*, nes tos lytys, kilusios iš *tamui, šiamui*, seniau neturėjo dvibalsio ir dėl to *am* neišvirto *om*.

Vn. gal. vyr. g. lytis *tū ~ tū*, o mot. g. *tū̄ ~ tū̄*. Dėl jų kilmės plg. lytis *tūm, tūm*. Kai kuriuose tarmės punktuose (Palanga, Žibininkai, Darbėnai, Laukžemė) vn. gal. turi *tū̄ ~ tū̄*; tokią galūnę pasako ne tik vyr., bet ir mot. giminei. Šitų lyčių vartojimo teritorija sutampa su šakninių nosinių *q, ę* virtimu dvibalsiais *ou, ei*. Vyr. g. lytis *tū ~ tū, ši ~ ši*, o mot. g. *tū̄ ~ tū̄, šē̄ ~ šiē̄* vartojamos tose vietose, kur šakniniai nosiniai verčiami vienabalsiais (Kretinga, Jokūbavas). Tarmės rytinėje dalyje (Kartena, Budriai) vn. gal. abiejų giminių vartojama vienoda lytis su senoviniu galūnės *n*: *tū̄n ~ tañ*. Tarmėje įvardžių *ši* ir *šiq*, kaip ir lk., vn. gal. skiriamos giminės: *šin ~ šiñ* (vyr. g.), *šēn ~ šiāñ* (mot. g.).

Vn. įnag. (kaip ir kilm.) nuo lk. lyčių skiriasi tik fonetiškai. Įnag. mot. g. lytyje *tū̄ ~ tà* galūnė *-p*, kaip ir daiktavardžių bei būdvardžių, atsiradusi iš *-a(n)*.

Vn. viet. lytis *tām ~ tám(è)* sutrumpėjusi iš *tamè* (senov. **tamén*); taip pat sutrumpėjusi ir lytis *šēm ~ šiām < šiāmè*. Mot. g. lytis *tūo ~ tō(jè)* sutrumpėjusi, nukritus ne tik galūnės *e*, bet ir jotui.

Dg. vard. ir kilm. sutampa su lk. lytimis, kurios skiriasi tik fonetiškai. Kai kuriuose tarmės punktuose (Budriai, Kartena) abiejų giminių kilm. lytyse išlikęs senovinis nosinis [riebalsis *-n* arba *-m* (kirčiuotoje galūnėje), pvz.: *tūm ~ tuñ* ir *tūm ~ tuñ*, taip pat *šūm ~ šiūñ*.

Dg. naud. *tēms < tēims ~ tiems*, o *šēms < šēims ~ šiems*. Rytiniu aprašomosios tarmės ploto paribiu (Budriai) dažnesnės vyr. g. lytys su galūne *-ims*: *tīms ~ tīms, šīms ~ šīms*. Galūnė *-ims* sutampa su *i*-karnių daiktavardžių galūne. Dūnininkai žemaičiai (Pagramantis) taip pat turi galūnę *-ims*.

Dg. gal. ir viet. vyr. g. lytys yra: *tūs „tuos“; šūs ~ šiūs „šiuos“, tūs ~ tūs(è), šūs ~ šiūs(è)*. Viet. lyčių galūnėje nukrito susiaurėjęs trumpasis *e*.

Dv. vard. ir gal. sudurtinės lytys: *tūdo* ~ *tuōdu*, *šūdo* ~ *šiuōdu*, *tēidē* ~ *tiēdi*, *šēidē* ~ *šiēdi*. Visose mot. g. dv. lytys v visai išnykęs. Greta vartojamos ir lytys su vienabalsiu šaknyje vietoj dvibalsio: vyr. g. *o* vietoj *ou*: *tōdo* ~ *tūdu*, *šōdo* ~ *šiuōdu*, o mot. g. *e* vietoj *ei*: *tēde* ~ *tidi*, *šēde* ~ *šidi*.

Dv. naud. ir įnag. formos sutampa: vyr. g. *tūdojm* ~ *tuōdum*, *šūdojm* ~ *šiuōdum*.; mot. g. *tēidē* ~ *tiēdi*, *šēidē* ~ *šiēdi*. Greta vartojamos ir lytys su vienabalsiais šaknyje: *tōdōm* ~ *tūdum*, *tēdēm* ~ *tidim* ir t.t.

Dv. kilm. pridama prie naud. ar įnag. lyčių tik -s: *tūdojms* ~ *tuōdums*, *šūdojms* ~ *šiuōdums*, *tēidēms* ~ *tiēdimis*, *šēidēms*, ~ *šiēdimis*. Greta vartojamos ir lytys su vienabalsiu šaknyje: *tōdōms* ~ *tūdums*, *tēdēms* ~ *tidims* ir t.t.

Tokias pat galūnes turi ir įvardis *abōdo* ~ *abuōdu*, *abēde* ~ *abidi*.

Tarmėje vartojamas ir dv. vietininkas. Forma tokia kaip ir naud. bei įnag.: *tūdojm* ~ *tuōdum*, *tēidēm* ~ *tiēdim*, pvz.: *tūdojm dōm maišōm⁴ dāug ropōū* ~ *tuōdum duīm maišūīm dāūg ropūciū* „tuose dviejuose maišuose daug bulvių“, *tēidēm dvēm dōubēm mažā vōndēns* ~ *tiēdim dviīm duobiīm mažai vāndens* „tose dviejose duobėse mažā vandens“. Dv. viet., kaip ir kituose linksniuose, vartojamos ir lytys su vienabalsiais šaknyje: *tōdōm* ~ *tūdum*, *tēdēm* ~ *tidim*.

Tarmėje vartojamas sudėtinis parodomasis įvardis *šētā tās* ~ *šitai tās* „šitas“ (mot. g. *šētā tā* ~ *šitai tā*). Jis sudarytas iš *šitai* ir įvardžio *tās* (mot. g. *tā*). Žodis *šitai* atitinka lk. *štai*. Įvardis *šitai tās* (*tā*) vartojamas tarmėje kaip ir lk. įvardžiai *šitas*, *šita*, pvz.: *anēi vūobūlā gērēsņē oš-tūs šētā* ~ *anie(ji) obūlai geresni ūš tūs šitai* (šitos), *šētā tā vēštā nādeda* ~ *šitai tā* (šita) *vištā nādeda* (nededa), *vōt šētā pri-tūo mēdi paselāuk* ~ *vōt šitai prī tō* (prie šito) *mēdžio pasilāuk*, *šētā tūs žuolēļes pamačlīvas* ~ *šitai tōs* (šitos) *žolēļes pamačlīvos* (gydančios). Reikia pažymėti, kad tas sudėtinis parodomasis įvardis tarmėje būdingesnis ir dažniau vartojamas, negu lytys *šis*, *ši* arba *šitas*, *šita*.

Tarmėje įvardžiai *anās*, *anā* vartojami ne tik kaip asmeniniai, bet ir kaip parodomieji. Pažymėtina, kad įvardžių *anās*, *anā* tarmėje vartojamos parodomaisiais įvardžiais ir neįvardžiuotinės formos, pvz.: *ōns kērs jāu bapūmos* ~ *anās kēras* (kelmas) *jaū bapūnqs* (bepūvas), *anō mūotrēška aš kažē-kām maīāu* ~ *anā mōtriškā aš kažī kam(ē) mačīāu*, *anūos āvēžas ī prastēsņes* ~ *anōs āvizos jūr prastēs-nēs*, *anām gālōu brāga rēk rōmsti* ~ *anām gālūo* (galui) *brāgo reik raņšcio*.

Parodomaisiais įvardžiais tarmėje vartojamos ir įvardžiuotinės *anās*, *anā* formos, net dažniau už neįvardžiuotines. Linksniuojamos kaip įvardžiuotiniai būdvardžiai. Vartojamos labiau tada, kai reikia ką pabrėžti, išskirti iš kitų, pvz.: *anāsis kūlis tēks pundamēntōu* ~ *ānasis kūlis* (akmuo) *tiks pundamēntuo* (pamatu), *anūojē vūobēlie jāu badžūnōnti* ~ *anōjē obelē jāu badžūnanti*, *anōjē lēnta rēk prikālte* ~ *ānājē leņtā reik prykāliti*, *anēisēms mēdēms tēn gērā āukte* ~ *aniēsiems mēdžiams teņ gerai āugti*, *anūojite markālte nabie vōndēns* ~ *anōjē(je) markālē(je) nabēr vāndens*.

⁴ Atitrauktinio kirčio į ilgą žodžio pradžios skiemenį priegaidžių sistema tokia, pvz.: *jūnā mērgā* ~ *jauñā mergā*, *jāunōs mērgūos* ~ *jauñōs mergōs*. Reikia pažymėti, kad ankstesniuose straipsniuose autoriaus laikytasi šiek tiek kitokios sistemos, kadangi atitrauktinio kirčio priegaidė dar nebuvo pakankamai ištirta ir kalbininkų tarpe jos atžvilgiu nebuvo vieningos nuomonės.

Dg. vard. vyr. g. įvardžiutiniai parodomieji įvardžiai nuo asmeninių tarmė-
je skiriasi tik priegaide: parodomasis įvardis *anėi* ~ *anie(ji)*, o asmeninis *anėi* ~
aniė „jie“, pvz.: *tėi grūdā gērė, vò anėi dābār gērėsnė* ~ *tiė grūdai geri, ò anie(ji) dābar (dar) geresni*; bet: *anėi ešėjė pri-dārba* ~ *aniė išėjė prý dārbo* „jie
išėjo į darbą“. Pirmajame sakinyje yra parodomasis įvardis *anie(ji)*, o antrajame –
asmeninis *aniė* „jie“.

Vietoj parodomojo įvardžio *anās* tarmėje vartojamas ir įvardis *óntā tās* ~ *an-
tai tās* (mot. g. *óntā tā* ~ *antai tā*), kuris yra labai būdingas tarmei ir vartojamas
ypač tada, kai reikia labiau pabrėžti ar aiškiau pasakyti rodomą daiktą. Linksniuoa-
jama tiktai įvardinė dalis. Pirmoji dalis nekaitoma. Vartojami kaip parodomieji
įvardžiai, pvz.: *tā-óntā múotrėška bóva atėjosi* ~ *tā antai mótriška búvo atėjusi*.

Įvardžių *šúoks* ~ *šiòks*, *túoks* ~ *tòks*, *anúoks* ~ *anòks*, *šúoki* ~ *šioki*, *túoki* ~
toki, *anúoki* ~ *anóki* dg. vard. vyr. g. galūnė tokia kaip įvardžių *tas*, *šis*: *šúo-
kėi* ~ *šiokiė*, *túokėi* ~ *tokiė*, *anúokėi* ~ *anókie*. Kitos galūnės tokios pat kaip ir
ja-kamieno (vyr. g.) bei *jo*-kamieno (mot. g.) būdvardžių (pvz., *žalias*, *žalia*).

Parodomieji įvardžiai *tās*, *tā* tarmėje vartojami ir kaip nežymimieji nariai
(tartum artikeliai), pvz.: *anā tās ròpòtės kūožna dēina ráum* ~ *anā (ji) tās roputės
kòžna diėna ráuna* (kasa), *tās móna vāks kāp kėimūs tēp kėimūs* ~ *tās muno vaikas
kaip kiemūs taip kiemūs* (nuolat kiemuose, kaimynuose, pas svetimus), *tās ákis
anā ežbalėnòsis e-vėizas* ~ *tās ákis anā išbalinusys iš vėizas* „ji žiūri (baltomis) aki-
mis“, *vò pò-bràgò vėitas túos nabóva* ~ *ò pò bragù viėtos tòs nabúvo, kúoki tā šėrdės
tòr palėkte túokėm sòskidėmė* ~ *koki tā širdis turi palikti tokiam suskydimė* „ko-
kia širdis turi pasidaryti tokiam suirime, t.y. nesugyvenančioje šeimoje“. Pana-
šiai šie įvardžiai vartojami labai dažnai.

Įvardis *pàc* – *pàts* turi *ja*-kamieno ir *i*-kamieno (pvz., *pàtėis* ~ *patieš*) daikta-
vardžių galūnes. Vyr. g. vn. naud. yra *patēm* ~ *pačiám*; įnag. *pàtò* ~ *pačiu*; viet.
pàtēm ~ *pačiám(ė)*; dg. naud. turi galūnę *-ems* ~ *-iems* ir *-ims*; gal. *pàfūs* ~ *pa-
čiūs*; įnag. *pàtēs* ~ *pačiaiás*; viet. *pàfūs* ~ *pačiūs(ė)*; dg. vard. ir gal. *paifòdò* ~
pačiuòdu (ir su vienbalsiu *ò* ~ *u*: *paifòdò* ~ *pačiuòdu*; kilm. *paifòdòms* ~ *pačiuò-
dums* (ir *paifòdòms* ~ *pačiuòdums*); naud. ir įnag. *paifòdòm* ~ *pačiuòdum* (ir
paifòdòm ~ *pačiuòdum*).

Mot. g. *pàti* ~ *pati* turi *jo*-kamieno linksnių galūnes (kaip daiktavard. *marti*,
pati). Vn. naud. kirtis yra žodžio galūnėje: *patė* ~ *pačiaiá*; dv. vard. ir gal. *patėi-
dė* ~ *patiedi*; kilm. *patėidėms* ~ *patiedims*; naud. ir įnag. *patėidėm* ~ *patiedim*.
Tas žodis vartojamas ir su vienbalsiu sandūroje, pvz.: *patėdė* ~ *patidi*, *patėdėms* ~
patidims ir t.t.

Įvardžiai *pàts*, *pati* vartojami tarmėje panašiai kaip ir lk., pvz.: a) su aukščiaua-
sioju būdvardžių laipsniu, pvz.: *pàc gefāusis* ~ *pàts geriausis*; b) su įvardžiuoti-
niais būdvardžiais, pvz.: *pàc gērāsis* ~ *pàts gērasis* (aukščiausiojo laipsnio reikš-
me); c) sustiprina kitų žodžių reikšmę, pvz.: *atėjė pàfò lāikò* ~ *atėjė pačiu laikù*,
pàc lāiks bóva sifetė ~ *pàts laikas búvo sėti*, *òns vėns pàc pābėngė* ~ *añs vienas
pàts pābėngė* (baigė), *òns ròstūs pàc vėns nutāšė* ~ *añs rāstūs pàts vienas nūtāšė*.
Įvardis *pàts* tarmėje vartojamas ir kaip daiktavardis, būtent: *pàts* „vyras“, *pati*
„žmona“.

Įvardis *kúoks* ~ *kóks* linksniuojamas kaip parodomasis įvardis *šēs* ~ *šis*.
Dviskaitoje greta *kúokò* ~ *kókiu*, *kúokė* ~ *kóki* vartojamos sudėtinės lytys: vyr.

g. vard. ir gal. *kuok̄ūdo* ~ *kokuođu*, mot. g. *kuok̄ēide* ~ *kokiēdi*; kilm. *kuok̄ū-dōms* ~ *kokuođdums*, *kuok̄ēidēms* ~ *kokiēdīms*; naud. ir įnag. *kuok̄ūdōm* ~ *kokuođdum*, *kuok̄ēidēm* ~ *kokiēdīm*. Tos lytis vartojamos ir su vienbalsiu sandūroje. Sudėtinės lytis vartojamos dv. greta įvardžių *kókiu*, *kóki*, pvz.: *dōuk mōn kuok̄ūdo dō vūobūlo* ~ *duok mūn kokuođu dū óbūlu*, *kuok̄ēide dvē mūtōrēškę rāsi ę-bōva* ~ *kokiēdi dvi mōtriški rāsi* (gal) *if būvo, jāu ī kuok̄ūdo dō mētō, kāp ė vėnō ~ jāu ėr kokuođu dū metū, kāip čia gyvenū*.

Įvardis *nieks* ~ *nėkas* „niekas“ tarmėje sudarytas iš *nė + kas > nėkas > niėkas* (tarmėje sutrumpėjęs: *nieks*). Linksnių galūnėmis įvardis „niekas“ skiriasi nuo daiktavardžio „niekas“, būtent: daiktavardis „niekas“ linksniuojamas kaip *a*-kameniai daiktavardžiai, pvz.: *nieks* ~ *nėkas*, *nieka* ~ *nėko*, *niekōu* ~ *nėkuo*, *nieka* ~ *nėkq* ir t.t. O įvardis „niekas“ linksniuojamas kaip *a*-kameniai būdvardžiai, pvz.: *nieks* ~ *nėkas*, *nieka* ~ *nėko*, *niekām* ~ *nėkam*, *nieka* ~ *nėkq*, *niekōu* ~ *nėkuō*, *niekām* ~ *nėkam(ė)*.

Įvardžio „niekas“ tarmėje vartojama ir kita lytis, būtent – *nikās*. Ji linksniuojama kaip ir įvardis „kās“, pvz.: kilm. *nikūo*; naud. *nikām*; įnag. *nikōu*; viet. *nikām*. Ta lytis vartojama greta įvardžio *nieks* „niekas“, tik skiriasi savo vardininko vartojimu, būtent: vardininkas vartojamas ne įvardžio „niekas“ reikšme, bet nuleidimo, nekreipimo į ką dėmesio, nepaisymo reikšme, pvz.: *nikās kad-ę-šāltā* „niekis (nesvarbu, niekai), kad ir šalta“.

Vietoj lk. įvardžio „joks“ tarmėje yra sudėtinė lytis *nikūoks*, *nikūoki*. Linksnių galūnės kaip įvardžių *kóks*, *koki*.

Lk. įvardį „vienodas“ tarmėje atstoja *vėinūoks* ~ *vienoks*, *vėinūoki* ~ *vienoki*, pvz.: *abōdōm*, *vėinūoks kēls* ~ *abūdum vienoks kēlias*, *abēde sēsere vėinūokę* ~ *abidi sēseri vienoki*.

Klausiamieji, santykiniai ir nežymimieji įvardžiai

Įvardis *kās* tarmėje yra klausiamasis bei santykinis. Tinka visoms giminėms. Pavadoja ne tik daiktavardį, bet kai kuriais atvejais vartojamas kita reikšme, pvz.: *kōu vārdō?* ~ *kuō vardū?* *kōu pāvārde?* ~ *kuō pāvarde?* Linksnių galūnės sutampa su parodomuoju įvardžiu „tas“. Vn. gal. trejopa galūnė, būtent: *kū* ~ *kq* (Kretinga, Jokūbavas), *kōu* ~ *kq* (Palanga, Žibininkai, Darbėnai, Laukžemė), *kōn* ~ *kañ* (Kartena, Budriai). Vn. viet. galūnė tarmėje susiaurėjo (*e > ę*) ir išnyko: *kām* ~ *kām(ė)*.

Įvardis *kātrās* ~ *katrās* yra klausiamasis, santykinis ir nežymimasis. Įvardžio „kuris“ tarmėje nėra, jį atstoja įvardis *katras* klausiamojo įvardžio reikšme, pvz.: *kātrās ęšētāu?* ~ *katrās ęsitav(a)*, *kātrās ęš-jōdōms kaltēsnis?* ~ *katrās iš jūdums kaltēsnis?*, *kātrās ęšet sō-mōnēm?* ~ *katrās ęsit sū munim?* Dažnai įvardį *katrās* ne dviem asmenim atstoja lytis *kās*: *kās nūoret saldāiņu?* ~ *kās nōrit saldāinių?*, *kās ęšet i-miēsta?* ~ *kās ęsit ī miēstq?* Tačiau šia reikšme vartojamas ir įvardis *katrās*, pvz.: *kātrōu kēļō rēk ętē?* ~ *katruō keliū reik eiti?*, *kātrō kaulę pjāusēm?* ~ *katrā kiaūlē pjāusiam?*

Įvardis *katrās* vartojamas ir santykinio įvardžio reikšme, pvz.: *kātrās grāžāu paprašīsētāu*, *tātrās gāusētāu* ~ *katrās grāžiaū paprašýsitav(a)*, *tātrās* (tas) *gāusitav(a)*, o taip pat nežymimojo įvardžio reikšme, pvz.: *gīvėn kātrās sāu* ~ *gyvėna katrās sāu*, *pasērūodīsēm*, *kātrās kū gālis* ~ *pasirōdysiam*, *katrās kq gālis*.

Įvardis *katrās* linksniuojamas kaip *tas* (vyr. g.), *ta* (mot. g.). To žodžio dviskaita turi ir sudėtinės lytis: *katrōduō* ~ *katruōdu*, *katrēidę* ~ *katriēdi*; taip pat su vienbalsiu: *katrōdō* ~ *katrōdu*, *katrēdę* ~ *katridi*. Linksniuojami kaip *abōdō* ~ *abūdu*, *abēdę* ~ *abidi*.

Įvardis *katrās* tarmėje turi ir įvardžiutines lytis: *kātrāsīs* ~ *kātrasis*, *katruōjē* ~ *katrōjē*, pvz.: *kātrāsīs čē tōr lāuka* ~ *kātrasis čiā tūri laiko*, *kātrāsīs šēndēina naskāita knīngu* – *vēsē* ~ *kātrasis šiandiēnā neskaīto knīngu* ~ *visi*.

Įvardis *kúoks* ~ *kóks* linksniuojamas kaip *toks*. Jis yra klausiamasis, pvz.: *kúoks kēls šēndēina?* ~ *kóks kēliās šiandiēnā?*, santykinis, pvz.: *kúoks tīeys*, *túoks ē-vāks* ~ *kóks tėvas*, *tóks iř vaīkas*, taip pat nežymimasis, pvz.: *kúokēs kēlēs dēinās ēžbūšō ē-grīšō* ~ *kókiās keliās dienās išbūsiu ir grīšiu*.

Įvardis *kēlę* ~ *kelī*, *kēlēs* ~ *kēlios* vartojamas, kaip ir lk., tik daugiskaitoje. Linksniuojamas *ja*-kamienių būdvardžių galūnėmis.

Įvardis *kęc* ~ *kitas*, *kētā* ~ *kitā* turi *a*-kamienių (vyr. g.) ir *o*-kamienių (mot. g.) būdvardžių galūnes. Vartojamas kaip nežymimasis įvardis, pvz.: *vēns kęc ēr-atējē* ~ *vīnas kitas iř atējē*, *kęc ēs*, *kęc ē-nēs* ~ *kitas eīs*, *kitas iř neīs*.

Įvardžio *kitas* labai dažnai tarmėje vartojamos įvardžiutinės lytys: *kētāsis* ~ *kitasis*, *kētūojē* ~ *kitōjē*. Jos linksniuojamos ir vartojamos kaip ir įvardžiutiniai būdvardžiai, pvz.: *kētūojē kāulę nājledri* ~ *kitōjē kiaulē nājēdri* (neėdri), *kētāsīs mēdis nātīnk matarējūolōu* ~ *kitasis mēdis natiīnka matarijōluo* (medžia-gai), *kētāsīs žmūogōs irāi ōzmēgēs* ~ *kitasis žmogūs yrai užmīgēs* (yra nevykęs, snaudalius), *kētūojē kārvē ē-dēdlē dāug pēina dōud* ~ *kitōjē kārvē iř dīdliai dāug pīeno dūoda*, *kētējē nasōrōkōu apsežānējē* ~ *kitiējai nasurukūoja apsižānijē* (vedę nesugyvena, nesutaria).

Tarmėje yra daug įvairių nežymimųjų įvardžių, kurie įdomūs savo struktūra ir vartojimu, o daugelis jų žymiai skiriasi ir nuo lk. atitinkamų įvardžių. Štai būdingesnės nežymimųjų įvardžių lytys: *bikās* (ir *bikās*) ~ *bykās* „bet kas“, pvz.: *ōns jīed bikū* ~ *aīs ēda bykā*; *bikātrās* ~ *bykatrās* „bet kuris“, pvz.: *bikātrās atēkētāu* ~ *bykatrās ateikitav(a)*; *dāugis* ~ *daūgis* „daug kas, daugelis“, pvz.: *dāugis tēp sāka* ~ *daūgis taip sāko*, *anā dāugēm tū pāti pāsakūo* ~ *anā daūgiam tā pāti pāsakoja*; *jēb kās* ~ *jēib kās* „bet kas“, pvz.: *jēb kās anā nātīnk* ~ *jēib kās anāi natiīnka* „bet kas jai nepatinka“, [*jēb kūo ōns ē-navālgā* ~ *jēib kō aīs iř navālgō* „bet ko jis ir nevalgo“; *jēb kūoks* ~ *jēib kóks* „bet koks“, *jēb kūoki* ~ *jēib koki* „bet kokia“, pvz.: *nanūor anā ōnsēkārte jēb kūoki vīra* ~ *nanōri anā antsi-kārti jēib kókī vyrā* „nenori ji užsikarti (gauti) bet kokį vyrą“; *kānkās* ~ *kankās* „kažkas“, pvz.: *kānkās šmiežōu* ~ *kankās šmēžūoja* „kažkas šmėkščioja“; *kās nūorīntās* ~ *kās nōrintais* „kas nors“, pvz.: *kū nūorīntās padarīsēt*, *kā tēp galōu-jētēs* ~ *kā nōrintais padarīsīt*, *kād tēp galūojatēs* „kā nors padarīsīt, kad taip žaidžiate“; greta *kažin kas* bei *kažkas* vartojama *kāžē kās* ~ *kaži kās*; greta *kieno nors* vartojama *kēinūo nūorīntās* ~ *kienō nōrintais*, pvz.: *tēn kēinūo nūorīntās šō-nis lūo* ~ *teñ kienō nōrintais šūnys lōja*.

[teikta

1963 m. rugsėjo mėn.

МЕСТОИМЕНИЕ В КРЕТИНГСКОМ ГОВОРЕ

И. АЛЕКСАНДРАВИЧЮС

Резюме

В данной статье описывается местоимение в кретингском говоре. Местоимение имеет много характерных особенностей, которыми отличается как от форм других говоров, так и от форм литературного языка.

Вместо личного местоимения *jis* „он“, *ji* „она“ в говоре имеется *aĩs* (из *anàs*), *anà*. Эти формы употребляются и в значении указательных местоимений.

Форма родительного падежа единственного числа *mùņes* „меня“ при литер. яз. *manĕs* и в других падежах имеет другой, по сравнению с литературным языком, вариант корня (с *u*). В латышских диалектах также имеются формы с *mun-*. Превращение гласного *a* между носовыми *m*, *n* в *o* в жемайтском диалекте также, повидимому, имело влияние на появление этого корня. На границе с донининским говором имеется корень другого варианта (с *e*) (*tēvēs* „тебя“, *sēvēs* „себя“, *tēvie* „тебе“, *sēvie* „себе“ при литер. *tavĕs*, *savĕs*, *táu*, *sáu* и т. д.), появившийся, вероятно, под влиянием донининского говора.

В дательном падеже единственного числа имеются двоякие формы: *mùn* „мне“, *táu* „тебе“, *sáu* „себе“ и *mùnie*, *tāvie*, *sāvie* при литер. *mán*, *táu*, *sáu*. Наличие двусложных форм в прусском языке подтверждает древнее происхождение указанных форм говора. В говоре различается род некоторых форм местоимений в винительном падеже единственного числа: *ànū* „его“ (муж. р.), *ànõ* „ее“ (женск. р.) при литер. *anā* и др.

В творительном падеже единственного числа двоякие формы: *niĩm* „мною“, *taviĩm* „тобою“, *saviĩm* „собою“ и *muni*, *tavi*, *savi* при литер. *manimi*, *tavimi*, *savimi*.

Вторые формы формально не отличаются от форм винительного падежа в этом говоре.

Окончание местного падежа единственного числа *-ē* (*munĕ* „во мне“, *tavĕ* „в тебе“, *savĕ* „в себе“ при литер. *manujĕ*, *tavujĕ*, *savujĕ*) связано с окончаниями существительных с основами на *é-* и *i-*. Окончания местоимений в родительном падеже множественного числа отличаются от соответствующих окончаний в литературном языке: *máso* „наш“, *jáso* „ваш“ при литер. *másu*, *jásu* (ср. *mùno* „мой“, *tāvo* „твой“, *sāvo* „свой“ при литер. *māno*, *tāvo*, *sāvo*). В родительном падеже множественного числа формы *aĩs*, *anà* имеют окончание также и с древними *m*, *n*.

В дательном падеже множественного числа двоякие окончания: *-iems* и *-ims*.

Формы винительного падежа множественного числа в говоре также отличаются от форм литературного языка (*mumis* „нами“, *jumis* „вами“ при литер. *mùs*, *jùs*). Возможно, что они развились по аналогии с такими же формами творительного падежа.

Широко употребляется в говоре двойственное число. Вместо форм литературного языка *mùdu*, *mùdvi* употребляются древние формы *vèdu* „мы оба“, *vèdi* „мы обе“; иногда в говоре употребляются и *mùdu*, *mùdvi*. Окончание родительного падежа единственного числа *-oms*, *-ems* (*vèdòms* „нас обоих“, *vèdèms* „нас обеих“).

Окончания местоимений винительного (*anùs* „их“, *tùs* „тех“, *šiuùs* „этих“ при литер. *anuòs*, *tuòs*, *šiuòs* и др.) и местного падежей (*anūs* „в них“, *tūs* „в тех“, *šiuūs* „в этих“ при литер. *anuosè*, *tuosè*, *šiuosè* и др.) не отличаются от соответствующих форм других именных частей речи говора.

Имеются в говоре случаи иного образования и употребления местоимений, чем в литературном языке: *tàs šitaī* „этот“, *nèkòks* „никакой“, *katràs* „который“, *vienòks* „одинаковый“, *daūgis* „многие“, *jéib kàs* „любой“ при литер. *šitas*, *jòks*, *kuris* (*katràs*), *vienódas*, *daūgelis*, *bèt kàs*. Имеются и сложные местоимения, образованные от местоимений и числительных *dù* „два“, *dvi* „две“: *anuòdu*, *anièdi* || *anùdu*, *anìdi* „они оба“, „они обе“, *katruòdu*, *katrièdi* || *katrùdu*, *katridi* „кто из двух“, *kokiùdu*, *kokièdi* || *kokiùdu*, *kokìdi* „какихнибудь“, *pačiùdu*, *patièdi* || *pačiùdu*, *patidi* „оба“, „обе“, *tuòdu*, *tièdi* || *tùdu*, *tìdi* „те два“, „те две“ и др. Употребляются также и местоименные формы (*kātrasis* „который“, *katrójè* „которая“).
